

BEVEZETÉS.

Valamely tudományos könyvhez írt bevezetés, ha céljának meg tudott felelni, azt, ki figyelmére méltatja, a könyv olvasására előkészíti. Az a mi a kedélyvilágban a hangulat, mely a szépnek, jónak s igaznak átérzésére s ilyenképen megértésére a szemlélőt és hallót fogékonyabbá teszi, az az elvont vizsgálat vidékeiben az illető tárgyakra való olyanféle reámutatás, néha még a távolból, mely a figyelmet feléjük fordítja, érdeket gerjeszt irántok s az érdeket leginkább úgy biztosítja számokra, hogy a vizsgálat egyes adatainak összefüggését feltüntetvén, annak helyes és kétségbevonhatlan megismerésére vezet, hogy az egyes adatok az egyetemes jelentőségének s fontosságának részesei s tényezői s ha ezek hiányoznának benne, az más volna, mint a mi, s másképen alakult volna. «Mi örökké az *egy* és a *világ* között hányatunk — mondja kitünő tudósunk Hunfalvi Pál — : hogy a $\epsilon\upsilon$ és $\pi\alpha\nu$ között $\tau\acute{\alpha}$ $\pi\acute{o}\lambda\lambda\alpha$ van s a tudományos valóság ebben a $\tau\acute{\alpha}$ $\pi\acute{o}\lambda\lambda\alpha$ -ban foglaltatik, nem akarjuk tudni.»* De ennél még több is kíváncsít, ú. m. kellő előtérrel kell gondoskodnunk, melyen át a vizsgálat tárgyai már a távolban is észrevehetők legyenek, mert a rejtett helyeken csak a véletlen vezethet váratlan felfedezéshez s csak az igazodhatik el, ki nem először s nem egyszer, hanem ismételtén járt bennök s ha az előtér vonzó s a tárgy kedvező világításban tűnik fel, a szemlélőben vágy fog ébredni közelébb lépni hozzá. Az a mi a *hangulat* az *aesthetika* terén, szemben a művészet alkotásaival, az az ismerettárgy iránt való *fogékonyság* elménkben az elvont vizsgálat határai közt. Valamint a görög templomok környékét a szent liget titokzatos árnyéka tette méltólag bevezetővé a szentély falai közé, s nem a sphinxek sora vezetett lépcsőjéhez, valamint a dalmű nyitvánában megzendül az alaphang, valamint a művészi festmény a szemlélővel már az első perczen észrevéti azt, a mi a földolog benne s a minek számos részlet alárendeltetett s érezteti vele a színekben rejlő meleg közvetlen hatását, úgy a tudományos könyv bevezetése nem tartalmazhat mást, mint olyant, a mi foglalatjában rejlik, fontosságát kiemelve, egyes részeit előlegesen megvilágosítva, reámutatva a célra, melyet a könyv szerzője kitzított magának, párhuzamot vonva az illető vizsgálatnak tulajdonképen való célja, a szerző szándéka és a kivitel közt, melyből észrevehető legyen, hogy a szándék a célnak s a kivitel a szándéknak mennyiben felelt meg. A lehetőleg teljes világosságot magában a könyvben kell keresnünk, — az ezt bevezethető sorokban még csak hajnalodik, de a szemnek már a hajnali fény nyitja meg a láthatárt. Aurora surgit. Ez a világosság, a mit a bevezetés nyújthat.

A Mithra emlékekről írt ezen munka tudós szerzője engem kért meg, hogy műve elé bevezetést írjak. Engedek kérésének. Elmondottam röviden mind azt, a mit a bevezetés céljáról tartok. De más dolog a célzt látni s más azt elérni, avagy csak megközelíteni is. Könnyen lehet, hogy meg-

* L. a «M. Nyelv». II. évf. 210-dik l. HUNFALVI PÁL a nyelvtudomány új korszakát hazánkban az idézetem vezérelnre — mintegy szegletköre — alapította.

bíztatásomnak az itt következőkben nem feleltem meg, hogy a magam elő kitűzött cél elérése nem sikerült, nem mindig áll, hogy a ki mer, nyer, s ha ez így van s e felett nem engem illet ítélet hoznom, szolgáljon némi-némi mentségemül e bevallás.

Mithra cultusának némely jelentékeny cselekményei barlangban mentek véghez s ilyenkor a napistent követői a sötétben imádták. Hogyan történhetett ez? Mi is nolai Paulinussal felkiálthattunk: «Quid quod et Invictum spelea sub atra recondunt, quæque tegunt tenebris, audent hunc dicere solem» stb. Paulinus a látszatnál megállott, mert az illető mythost nem ismerte, s igazságának csupán csak árnyékával bírt és sokan még árnyékát sem tudták, mert a Mithracultus idő jártával a be nem avatottak előtt titkok titkává lett s annak is maradt egész a jelenkorig. Azonban a mit Paulinus s a be nem avatottak a IV. században Kr. sz. u. nem tudtak, azt nekünk a mythologiai tanulmány jelen stadiumában tudnunk lehet, et quod scibile, sciendum est. A hajnali fény kocsiján feltűnő nap látszólagos pályáját keletről nyugatig az évszakok szerint rövidebb vagy hosszabb idő alatt végig futván, szemünk elől eltűnik, mint mondani szoktuk, leáldozik. Úgy látszik, mintha a napnak kettős lakóhelye, kettős pályaköre volna, az egyik a magasban, a föld felett, a másik a mélységben, a föld alatt. E lakóhelyek elsejének példázatára az emberi kéz az istenségnek templomokat emelt s másikának némi utánzásául a vallásos érzés ugyanazon istenségnek barlangokat szentelt. Mielőtt azonban az ó-kor első temploma megépült volna, a család szentélye s áldozati oltára saját lakóhelyén állott, a barlangban s a barlang nyílása előtt a barlanglakóknál, a czölöpépítményben a tavak lakóinál, a sátorban s a sátor előtt a pusztákon barangoló törzseknél. A delphii oraculum ἄδρον-ja egy gőzölő földüreg felett állott, s itt maga *Gaja*, azaz a föld, volt a jóslás legrégibb birtokosa. Az ind napistennek *Indra*-nak is szenteltettek barlangok, egy ilyent még mai nap is *Indra-sila-guha*-nak neveznek. Ebből már láthatjuk, hogy nemcsak Mithrát, hanem Indrát és Apollót is, szóval a napistent, elejétől fogva barlangokban is imádták s a jóslás a hellén mythos szerint Gaia, illetőleg a barlang sötétségének, azon a jövő homályát eloszlató s arra fényt árasztó ajándéka, melyet Phoibe által *Phoibos*-nak juttatott. De nemcsak az árja népek napistene száll le a barlangba s hoz elő onnan világosságot a reggeli napfény ragyogásában s a titkot és bizonytalant eloszlató jóslatban, hanem a sémi népek ősrégi mythologiai perceptióiban szintén azt látjuk, hogy a naphős bizonyos időre szemünk elől eltűnik, illetőleg alá száll a tengerbe, a földalatti sötétbe, hogy onnan győztesként, a sötétség szörnyei felett győzedelmet vevén, ismét láthatóvá váljék hatalma teljességében. Jónás egyik a tizenkét kisebb próphéták közül Ninivébe küldetik, nem fogad szót, hanem hajóra ül, a hajó nyugati irányban halad, útközben vihar támad s a hajósok a vihart lecsendesítendők Jónást saját maga tanácsára a tengerbe dobják, ott egy óriási hal elnyeli, de imádsága által a hal gyomrából kiszabadítja, a hal ugyanis Isten parancsára kiveté a szárazra. Jónás Ninivé végpusztulását jövendeli: «Még negyven nap van — szól — azután Ninivé elsüllyed».¹ Egy tők leveleinek árnyéka alatt ült Jónás a várostól napkeletre s örült a tők árnyékának. Szerze azonban Isten egy férget reggel hajnalban, mely a tőknek tövét megrágá. A hőség Jónás fejét megsüté, annyira, hogy elbágyada s ekkor így kiáltott fel: «Jobb nekem holtam, hogynem éltem!» Ez Jónás könyvének rövid foglalata. Csatlakozom azok nézetéhez, kik a יִנְיָ nevet a نينى igegyökből származtatják, mely az elgyengülést, az elbágyadást jelenti.² Az elbágyadó, az elgyengülő naphős Jónás, ki Joppe városából Tartessusba evezett, — (tehát keletről nyugatra), mert *Tartessus* Hispaniában egy a Baetis (jelenleg Guadalquivir) partján elterülő lapályos tartománynak volt ősrégi neve תְּרִישָׁה מִלְפְּנֵי יִנְיָ stb.)³ s a héberek népies felfogásában a távoli nyugat végső határát jelen-

¹ Jónás k. III. r. 4. v.

² A héb. יִנְיָ igező cselekvő értelmű, a. m. «elnyomni».

³ Jónás k. I. r. 3. v.

tette, — utóbb senkitől se kényszerítve önként feláldozta magát s ilyenénképen egy óriási hal által elnyeletik, illetőleg az éjjel sötétje elfedi honnan idő múlván, azaz hajnalkor ismét előtűnik s a sötétből végzetes jóslatot hoz a niniveieknek, városok pusztulását tudokra adván. Azután árnyékot támaszt Isten Jónás feje felé, azaz a nappal elmulván, ismét éjjel lesz, de egy féreg az árnytartó növény tövét megrágván, a nap újból kisüt s midőn már délszínben ragyogna, növekedő melegével saját magát emészti meg, illetőleg elbágyad s innen jön Jona neve, halni kíván s végül alá süllyed a nyugati tenger hullámaiba. Midőn a perzsa رختن روز و آ مدن شب helyett «elmulik a nap s az éjjel jön» دهان ماهی شلن یونس در mond «Jónás a hal szájába jutott», ez elbeszélésnek mythologiai jelentőségét helyesen találta ki. Az Ariónmythos a helléneknél hasonló perception alapúl.

Sámson egy volt a héber nép birái közül, neve kis napot, illetőleg elfogyó napot jelent, született a Dán törzs צדק nevé városában Juda tartományában, tehát a philisteusoktól keletre, ereje hosszú hajában rejlött, mint mondá Delila-nak: «Beretva nem volt soha az én fejemen, mert Istennek szenteltetett vagyok az én anyámnak méhétől fogva. Ha megnyirattatom, eltávozik tőlem az én erőm stb.»¹ Delila² levágta szeretője haját s ez által csodás erejétől megfosztotta, a philisteusok ilyen állapotában könnyen megfoghatták, s szemét kivájván, Gázába vitték, hol börtönbe vetették. Sámson vakon elővezettetik egy terembe s ott a terem két oszlopát megrándítván, leszakada a ház és Sámson azokkal együtt, kik jelen voltak, meghala. Ez elbeszélésben a naphős születik keleten, hosszú haja a napsugarakat jelenti, s hajának lenyirása a sugarok megrövidülése, melynek következtében meggyengül s szemévilágát elveszíti, illetőleg a sötétség martaléka lesz, Gaza városába vitetik, a mely Juda földétől nyugatra esik, ott börtönbe dobják, azaz a föld alá eltemettetik, a terem oszlopát lerántja, illetőleg mint Jónás halni kíván s magát feláldozandó öngyilkossá lesz.

Jónás s Sámson magokat önként feláldozták s a Mithra mythosban is a nap saját magát áldozza fel, mert a bika a nyugati nap egyik symboluma s a fiatal, ki a bikát megöli, a naphős maga. A gyikölő Apollo mythosa értelmét illetőleg a Mithraáldozattal teljesen megegyező, mert a szikla-hasadékból előjövő gyik, mely tudvalevőleg a napon szeret sütkérezni,³ a nap jelképe s midőn Apollo a gyikot megöli, saját magát áldozza fel s e hitrege ép úgy mint a Mithraáldozatról szóló a nap lenyugvását jelenti. Apollo mint gyikölő (Sauroktonos) Saurias-nak neveztetett.⁴ A bikaölő Mithra, a gyikölő Apollo, a hellén naphős Herakles, a ki Oita⁵ hegyén egy saját maga alkotta máglyán önmagát feláldozza, Jónás, ki a hullámozó tengerbe ugrik s ott egy hal gyomrába jut, Sámson, ki a ház két oszlopát lerántván, fedele alá temetkezik, ezek egytől egyig mind a leáldozó nap személyesítői.

Nyelvünk ezen tropicus kifejezése «a nap leáldozik» egy egykor létezett mythologiai perceptionk utolsó, még az élő nyelvben maradt töredéke. Tudjuk, hogy fajunk ősei a mindent megvilágosító napot imádták s a tüzet mint annak földi kifejezőjét Theophylaktos szerint mindenk felett tisztelték, azt is tudjuk ugyan ezen író tudósításából, hogy lovat áldoztak a tűzistennek, illetőleg a napnak. Ez az áldozati ló tatos-nak neveztetett s olvassuk Béla király névtelen jegyzőjénél, hogy: *more paganismo occiso equo pinguisimo magnum áldomás fecerunt.* A «tatos» azonban népdalaink tanúsága szerint a nap jelképe, mert fekete tojásból kel ki a tatos, utóbb aranyszőrű lesz, tüzet okád, mindent tud, légben jár, homlokán a nap van, nappal napként világít.⁶ Ime tehát a magyar mythologiában is szó van a nap estéli áldozatáról, mint a hogy mai nap is mondjuk: a nap leáldozott.

¹ Birák k. XVI. r. XVII. v.

² Delila a. m. az elgyengülő, az elbágyadás.

³ Egy görög physiologus így ír a gyikről: (σαῦρα) τῇ ἐαυτῆς φύσει ζητεῖ τοῖχον βλέποντα εἰς ἀνατολὰς καὶ εἰς βαίνας τὴν βράχιν τοῦ τοίχου, προσβλέπουσα τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἀνατελλόντος τοῦ ἡλίου ἀνοίγνυσται ὁ σῦντος ὁ ὀφθαλμὸς καὶ νύξ πάλιν γίνεται. L. Spicileg. Sole. II. 360.

⁴ L. Athenagoras-nál, Supplic. cap. 14.

⁵ Az Oita (Ἰ Οἶτι) hegység Dorisban a Kephisos és Spercheios völgyei közt emelkedik.

⁶ L. IPOLYI ARNOLD: «Magyar Mythológiája» (Pest, 1854), 236—237, lapján.

Ezekből látnunk lehet, hogy miért imádták a napistent barlangokban, s hogy mit jelent Mithra szentélyeiben a bikaáldozat. A «Mihir Yasht»-ban igaz mind ezeknek észrevehető nyomaira nem találunk, bikaáldozatról itt *névszerint* nincs szó, Mithráról nem mondatik, hogy időnként barlangba rejtőznék, de fontolóra kell vennünk, hogy e hymnusban Mithra erkölcsi lényé nyilvánkozik *kiváltképen*. A legrégibb védákban az estéli nap mint égi pásztor tűnik fel, a ki pásztorbotjával fényes nyáját az éjjeli istállóba hajtja s példájára s mintegy az általa adott jelre a földi pásztorok nyájait a legelőkről szintén éjjeli szállásaikra hajtották. Azonban *Pūshan*, az estéli nap személyesítője, némely jelzőit illetőleg idő elmúltával az alvilági istenek természetét öltette magára és a védák egy halotti hymnusában mondva van, hogy *Pūshan* már születésekor arra hivatott, hogy napkelettől messze távozzék a távoli *Dyu*-ba, tehát a nyugati ég végső határához, onnan jön, oda tér vissza. Midőn e mindennapi hosszú útját híven megteszi, hivatását követi s nem kényszernek enged. Részleg ebből a perceptióból fejlődött az önkéntes áldozatról való hit. Az estéli napnak *Rudra-Çiva* név alatt a bika volt jelképe, a mely különben a holdnak is symboluma. *Rudra* tisztelőitől megkívánta a neki szánt áldozatot s mert minden istennek általa kedvelt áldozatot hoztak, így p. o. a helléneknél *Aphrodite*-nek galambot, *Here*-nek pávát, *Asklepios*-nak kakast, bizonyára *Rudra*-nak, noha nem mondatik bikát áldoztak. A legenda szerint *Rudra* neve sírót jelent (rud a. m. sírni.) s sz. Jeromos *Jónás* nevét «fájlaló»-nak értelmezi; e két annyira hasonló névmagyarázat egy közös mythologiai perceptio alapján nyugszik s ez nem lehet más, minthogy az estéli nap közelgő végét fájlalja s felette könyeket hullat.

Mithra kezdetleg, midőn az eráni s ind törzsek még együtt laktak, nem volt ugyan az estéli nap mythicus kifejezője, s később is, sem az indeknél, sem a keleti erániaknál, csupán csak annak attributumaival nem bírt, sőt inkább a reggeli napként tűnik fel, de már ekkor *általában* a jótékony napot kezdi jelenteni, az emberi nem barátját, ellentétben a déli nappal, a melynek heven sütő sugárai a természetet elbágyasztják, s ezen érteleménél fogva *az estéli nap lényegében is részesült* hiszen a «Mihir Yasht» XXII r. 4-dik v. ben * Mithrát az eltévedt tehén arra kéri, hogy a csalók házából istállójába visszavezesse. Tudjuk a «Rigvéda»-ból (I, 6. 5), hogy Indra is az elrabolt tehenet visszahozza s a tehénnek istállójába való behajtása az estéli napnak egyik fő dolga, mert ő az égi pásztor, a gulyák és nyájuk behajtója a mennyei legelőkről. A mikor Mithra az ind *Pūshan* vagy *Rudra* megfelelőjévé lett, bizonyára a lunaris természetű bika neki is jelképként szolgált s bár nem említették az Avestának Mithrára tartozó részeiben, igen valószínűleg a mythologiai perceptio ezen stadiumában Mithrának mint az estéli napistennek a keleti erániak is bikát áldoztak.

Az erkölcsi alapfogalmak mélyen gyökereznek lelkünkben, egy ilyen alapfogalom a jótékonyaságról való és *ez önző indulataink leggyőzésével, áldozattal jár* s a képzelhető legnagyobb áldozat saját magunk feláldozása. A napisten mint az emberi nem barátja s jótévője *saját magát áldozza fel, hogy az emberiség javára megfiatalodva hajnalban előtűnjék*. Az emberi nem első ősei félelemmel s rettegés közt nézték, mint nyeli el a sötétség szörnye a napistent s a küzdelemből győztesként való visszatérteért buzgón imádkoztak, idő múltával a pásztor nép a lenyugvó napban az égi pásztort látta, ki nyáját a mennyei legelőkről az éjjeli istállóba hajtja s benne saját teendői mintaképét, életmódjának jóságos gondviselőjét tisztelte, utóbb, ugyanezen napban önáldozatra kész jótévőjét imádták, ki meghal, hogy újból éljen s a holtak lelkeit is átvezérli az örökéletre. Miért égették a holtakat Indiában? erre az ind mythologia megadja a kielégítő választ. A nap földi jelképe a tűz levén, a máglyára tett holttest elég ugyan, de a belőle kiszállott lélek a lángok által ábrázolt estéli nap gondjaira bízatik s a szertartást végző pap a Rigvéda X-dik k. 17-dik hymnusában *Pūshan*-hoz buzgó fohászt intéz, melyben kéri az istent, hogy az elhunyt lelkét magával vinné azon távoli helyre, a hol a jók és boldogok laknak mind örökké. Egy ehez némileg hasonló ima intéztetik Mithrához a «Mihir

* Abh. für die K. des M. herausg. von der D. M. G. I. B. N. 1. (Lipce, 1857.)

Yasht» XXII. r. 93. v.-ben,¹ a melyben a hívők arra kérik, hogy őket a gonosz haláltól mind a két világban u. m. a testiben és lelkiben kegyesen megoltalmazza.

Az estéli napisten jós és mindentudó s a halhatatlanságról való hit egyik naponként észlelhető főbizonyítékát benne találja. A napisten a védákban *viçvaveda*-nak neveztetik s a «Mihir Yasht» XXXIII r. 1. v.-ben Mithra hasonlóképen «mindentudó»-nak mondatik. Mihra a Rigvédában (1, 152, 3.) egy mélyértelmű rejtélyt fejt meg, a «Mihir Yasht» XVII. r.-ben «mindentudó» lovai a jövőt előre tudják. Mithra a «Mihir Yasht» XIII. és XIX. r.-ben a halhatatlanság felé, a végtelen lét elérésére törekedik, s minden jel oda mutat, hogy cultusának már a keleti erániaknál egyik alapítógazata a halhatatlanságról való hitezikben rejlett s e cultus utóbbi phásisaiban is a mysteriumok legfontosabb tantétele ez volt.

A Mithra cultus évszázadok múltával kisebb-nagyobb változásokon ment át. Az ind és eráni népek elválása után Mithra mind a kettőnél a mythologia külön útjain sajátos fejlődést jelent ki. Az eráni mythosban alakja mind inkább megelevenedett s éles körvonalakban tűnik elő míg a védákban határozatlannak maradt, sőt úgy látszik, még az eredeti, e két néppel közös perceptionál is határozatlanabbá lett. Azonban mégis az eredeti mythos némely lényeges vonása úgy a kel. erániaknál, mint az indeknél változatlanul megmaradt s azon változásokban, melyeket e mythos a Hindukus által elválasztott északi és déli tartományok területén szenvedett, szintén vannak a fejlődésnek oly párhuzamos vonalai, melyek Mithra eredeti lényéből származnak s innen kimagyarázhatók. Így p. o. az indeknél Mithra, *Varuna* hí követőjeként Püshan-nal azonosított, pedig a mint láttuk, kezdetben a reggeli nap személyesítője volt; a keleti erániaknál is Mithra, a hajnali napfény, a «Mihir Yasht» XXVII. r. első v.-ben kelettől nyugatig mindenüvé eljut, *Ranhá* mélyébe száll s behat a föld közepéig. A *daosatairē nighnē* szavakat Justi «nyugati Niniveh»-nek fordította. Az estéli napnak az indek, mint kimutatni igyekeztem, bikaáldozatot hoztak, mert bika volt az istenség jelképe, Mithrának a M. Y. XXX. r. 1. v. szerint a keleterániak pár marhát s járomba járó barmat áldoztak a többi közt s e gyűjtő név ép úgy jelenthette a bikát, mint a héber שִׁיר, melynek syr megfelelője *taurō*.² Az avestai *gao* szintén gyűjtőnév. Az estéli nap úgy az indeknél, mint az erániaknál mindentudónak, jósnak s halhatatlannak, halhatatlanságra vezetőnek tartatott. A Mithramythos nyugati útjában Assyriában, Mediában, Perzsiában ezen népnek rokon hitregéi befolyása alatt módosulhatott s nincs kétség benne módosult is. A sémi népek közt, hasonló mythosokkal elegyedvén össze, egyben-másban változott, értelmét azokéval egyeztettek, cselekménye drámaibb lett, eredeti értelme némileg elhomályosult különösen egyes részleteiben, újabb jelzőkkel ruháztatott fel hőse. Tudjuk, hogy *Moloch*-nak, ki szintén napisten volt, a phoeniciaiak gyermeket s hellén helyettesítőjének Heraklesnek a dórok Sicilia keleti partjain bikát áldoztak. A Mithramythos Kis-Ázsiában, Syriában s az aegi tenger szigetjein hatolt a hellének látkörébe s a római birodalom nyugati tartományaiban a Cn. Pompejus által elfogott tengeri kalózok voltak első terjesztői. Kis-Ázsiában a mythicus előadás díszítései s jelmezei a thrák eredetű phrygek nemzeti divatja szerint változtak.

Mithra jelzőinek reánk maradt elnevezéseiben nyugatfelé vezető útjának mintegy főállomásait szemléljük. *Mithra* az ósárja nyelv, egy szava. *Nabarza* keleterán szóalak s erőst, hatalmast jelent, *Cauto pati* ó-perzsa eredetre vall, mert az ó-perzsa kiejtésben az avestai *ao*-nak *au* felel meg, *Azizus* syr eredetű melléknév, אִיזִי syrül a. m. «erős», «hatalmas», ἀνίκητος hellén, *invictus* ennek latin fordítása. A «Mihir Yasht» XXIV. r. 4. v.-ben Mithra *aç-verethrağāçtemō*-nak mondatik, a mi ugyanaz a mi a hell. ἀνίκητος s a lat. *invictus*, jelélül annak, hogy e mythos lényege s alapértelme az említett módosulások s változások dacára s ellenére alapszámban érintetlenül, magához hűnek maradt.

A hunyadm. tört. s rég. egylet tudós könyv- és levéltárnoka Király Pál tanár e nagy művé-

¹ L. az. id. k.

² A görög és latin ταῦρος, *taurus*-nak n. n. társalakja is van, ú. m. ταύρα, *taura*. Az avestai *ukhsan* a. m. ökör v. bika.

ben, a melyhez felszólítására ezen bevezetést írtam, a Mithracultus egész körét karolta fel, u. m. a mythos alapértelméről, történeti viszontagságairól, ezekből eredő változásairól s geogr. elterjedéséről igen alaposan s kimerítőleg értekezett. A symbolika egyik pontjára nézve, mint hogy e becses munka s szerény bevezetésem olvasója látni fogja, nézetem a tudós szerzőjétől eltér. Király Pál könyvében a Mithracultus symbolumait, vallási cselekményeit, ezek plastikai előadását behatólag tárgyalja, érdekesen írja le, mint terjedt e cultus keletről nyugatra, mint állandosult meg a római birodalomban s jött érintkezésbe a kereszténység tanaival; Dáciában egyes mozzanatait illetőleg nem éppen az volt, a mi Rómában, sőt a mithraeum elhelyezése s alakja változhatott a helyi viszonyok szerint. Kiváló gonddal adja elő a sarmizegetusai mithraeumról mind azt, mit a helyszínen tett kutatásokból s az ismételten eszközölt ásatások leleteiből tudnunk lehet. A templom méreteit, alakját, a falai közt s a körülette talált leleteket az eddig ismert mithraeumokkal s cultustárgyaikkal gondosan összehasonlította s a létezőnek pontos leírásában a jelentéktelenekek látszó részleteket sem hagyta figyelmen kívül. K. a Mithracultus irodalmát jól ismeri s több mithraeumot saját szemével látott. A Mithrabarlang homályában világos előadása a tudnivágyónak szövétnekül szolgál s fényénél beavattatunk a napisten mysteriumaiba. Ott a hol a tények beszélnek s bizonyítanak, előadása maga iránt teljes bizalmat gerjeszt olvasójában. De helyenként nincs biztos út a mythologia terén s az egyedüli ösvény a conjecturák birodalmába vezet. Szerző ilyenkor óvatos hozzávetéseiben, a hypothesisek tudományos kellékeit jól ismeri s nem mellőzi őket. Szerencsés a mentő ösvény feltalálásában s gyakran útatlan úton is valószínű eredményhez vezet. Előadása elejétől végig vonzó az érdeket ébren tartja.

Egy kiváló tudós, dr. Jung Gyula tanár a dévai múzeumból kilépve azt mondotta nekem, hogy ezentúl annak, ki a Mithracultusról behatóan írni szándékozik, e múzeum gyűjteményét mulhatatlanul ismernie kell. Nyilatkozatához részemről hozzáteszem, hogy a Mithracultussal foglalkozók a jövőben Király Pál ezen tárgyról írt művét nem fogják nélkülözhetni. A hunyadm. tört. s rég. társulatra nézve szerencsés körülménynek tartom, hogy archaeol. munkásságát a várhelyi mithraeum kiásatásával kezdhette meg.

Maros-Némethiben, 1885, aug. 16-dikán.

Gróf KUUN GÉZA.